

BÁLINT ANDRÁS

Polgár a Nagymező utcában

A polgár számomra nem társadalmi kategória, hanem a józan, tisztességes, törvényisztelő patrióta, a megbízható, felvilágosult és európai citoyen összefoglalója.

Ilyen színházat akartam csinálni a Nagymező utcában.

Patrícius vagy nagypolgár?

Sok interjú készült velem mostanában, a színigazgató-váltás há-
lás témája a sajtónak. Számos beszélgetést olvastam kollegáim-
mal, nyilatkoztak rólam, általában nem fukarkodtak a dicsére-
tekkal, polgári és művészi erényeimet hangoztatták. Két mondat
mély nyomot hagyott bennem: egyik kedves kollégám azt mon-
ta rólam, hogy *nagypolgári* származású vagyok, egy másik vé-
lemény szerint *patrícius* vagyok.

Patrícius? Ezt inkább elfogadom. Természetesen nem az ere-
deti jelentésében, nem vagyok nemes és előkelő római, az akkori
arisztokrácia tagja, hanem olyan polgári származék, aki kultúrát
és ízlést hoz otthonról, örököl némi előkelőséget. Talán Thomas
Mann-i értelemben lehetek patrícius, aki igazi polgár volt, lübe-
cki patríciuscsaládból jött. Ha szembeállítom a plebejussal, a ma-
gamfajta patrícius kifinomultságot és jó ízlést jelent, némi kívül-
állást és távolságtartást a többiektől. A plebejustól, a köznéptől.
De fölényt semmiképpen!

Nagypolgár nem vagyok. Sem gondolkodásomban, sem a családi háttérrel. Apám orvos volt, egyetemi tanár, egyáltalán nem keresett jól, szüleim elváltak, anyám nevelt bennünket az öcsémmel. A Budafoki úti házban, amit nagyapám épített (erről később), az ötszobás lakást háromszobásra szűkítették, majd társbérlőket költöztettek be, egyik szobánkat egy házaspárnak utalták ki. Később itt gyerekek is születtek. Anyámnak, aki nyolc órát klinikai laboratóriumban dolgozott mint vegyész, majd eszténként műszaki szövegeket fordított, évekig meg kellett osztania a konyhát és a fürdőszobáját egy vadidegen családdal.

Egy nagypolgári kapcsolata lett a családnak: apám mostoha-testvére, a vele együtt nevelkedett nővére a harmincas években férjhez ment Richter Lacihoz, a gyógyszergyáros Richter Gedeon fiához.

Úgynevezett harmadik generációs családból jövök. Értelmiségi család, polgári felmenőkkel.

Polgári felmenők

Volt otthon egy nyolckötetes Arany János-sorozat, díszes, aranyborítású, az 1880-as években adták ki. Kiskamasz vagyok, lapozgatom, látom a beírást: *Bleyer Zoltán tulajdona*. Kérem anyámat, ki ez a Bleyer Zoltán? A nagyapád, válaszolja.

Bálint Zoltán volt tehát az első generáció, Nagyváradon született, 1871-ben, kispolgári zsidó családban, az ő apja, dédapám egy adóív szerint külvárosi *vándor tánczmester* volt. Nagypapa a századfordulón már ünnepelt építőművész, még diplomája előtt magyarosít Bálindra, ő tervezte 1900-ban a párizsi világkiállítás magyar pavilonját kollégájával, Jámbor Lajossal. Bálint és Jámbor keresett alkotópáros voltak.

Többek között az ő terveik alapján épült az Állami Számvevőszék épülete a Bem rakparton, ma Külügyminisztérium; a deb-

receni megyeháza, számos villa a Városligetben, Korányi Sándor háza a Váci utcában, a Fészek Klub mór stílusú kerthelyisége. A Budafoki úti bérházat is az ő terveik alapján építették, ott lakott a család, az ötödiken műtermet tervezett magának. A második emelet 3/b-ben laktunk anyámmal és öcsémmel harminc évig. Budapesten több házon is olvasható: *Bálint et Jámbor fecerunt*. Ha járok a városban, mindig keresem, és gyakran megtalálom ezeket a feliratokat.

Molnár Ferenc a *Finisgeneráció* című írásában mintha róla és társairól beszélne: „Ha azzal volnánk megbízva, hogy megállapítsuk, mit nevezünk generációnak, azt kellene mondanunk, hogy egy generáció azoknak az embereknek az összessége, akik együtt csináltak valamit. Ez a nemzedék versenygeneráció volt, hogy triviális, de érthető szóval éljünk: finisgeneráció. Olyasféle szerepe volt, mint a löversenyben az utolsó előtti pillanatnak, mikor a lovak teljes erőből, minden képességüket megfeszítve szaladnak. Ha pontosan meg akarjuk jelölni az időpontot, amikor ez a munka folyt, körülbelül a nyolcvanas évek elejére kell gondolnunk, arra az időre, mikor Pesten a Nagykörutat kezdték építeni. Ennek a generációnak az építészei annyi házat építettek, mint az előttük élt tíz generáció építészei együttvéve. Újságírói több lapot csináltak, mint az előttük élt ötven generáció!... Mégiscsak szép volt tőlünk, hogy harminc év alatt egy ötszáz éves múltat csináltunk ennek a városnak.”

Nem kevés büszkességgel gondolok arra, hogy amit nagyapám *csinált ennek a városnak* mint építőművész, én a magam módján *tovább csinálom* mint színházcsináló. Hagyományt folytatok, a magyar polgári kultúra folytonosságát ápolom.

Külön érdekesség, hogy 1912-ben a felépítendő Nemzeti Színház tervpályázatán Bálint és Jámbor második díjat nyert, a színház amúgy a világháború kitörése miatt nem épült fel. Amikor 1997-ben az Erzsébet térre tervezett Nemzeti Színház igazgatói pályázatát írtam, megjegyeztem, hogy nagyapám vagy nyolc-

van éve második lett, én eggyel előbb szeretnék végezni. Így történt, a pályázatot megnyertem, ám az Erzsébet téri színház sem épült fel. Ez már egy másik történet...

Nagymama Horvátországból jött. Művészetkedvelő, dekoratív szép fiatalasszony volt, portréját Ferenczy Károly festette meg. Nagypám asszimiláns polgár volt, még a házassága előtt kikeresztelkedett, keresztszülője Rákosi Jenő volt, a híres konzervatív író és felsőházi tag. Bálint Zoltán magyarnak tartotta magát. 1939-ben halt meg, akár szerencsésnek is mondhatjuk, nem érte meg a második zsidótörvényt, amely szakmájától, és a harmadikat, amely magyarságától, akár életétől fosztotta volna meg.

Polgári otthon

Sok könyv volt otthon, vagy fél méter Márai, a háború előtti kiadások. Apám kedvenc Márai-idézete: „művész vagyok, csak nincs műfajom”, a francia, német, angol szerzőket eredetiben olvasta, különösen kedvelte az angol detektívregényeket és a történelmi tanulmányköteteket, a politikusmemoárokat.

Nehéz albumokban hanglemezek is voltak, 78-as fordulatszámú bakelitek (kiskutya behallgat a tölcséres gramfonba: His Master's Voice), a teljes *Aida* Giglivel, a *Trubadúr* Di Stefanóval, Beethoven összes szimfóniája, Mozart-zongoraversenyek. A falon festmények: két Rippl-Rónai, Ferenczy-olajkép a nagymamáról, Márffy-csendélet, egy nagy méretű Szőnyi, és néhány szép bútor. Egy Bösendorfer zongorára is emlékszem, apám fiatalkorában zongoraművésznek készült. A második generáció.

Szüleim válása után, az ötvenes évek elején járunk, kevesebb lett a könyv, a lemez, a falon a kép. Jöttek a társbérlek, a cseléd-szobában egy ideig albérlő lakott, keservesebb lett az élet, bár mi, gyerekek ebből keveset érzékelünk. Anyám angolórára járatott,

és egy távoli rokonunk még német nyelvleckéket is adott. Zongoraórára is küldtek, néhány évig küszködtem a hangjegyekkel.

Mit gondolhattak vajon az osztálytársaim, akik rosszabb körülmények között éltek, mint mi? Jordán Tamás, akivel egy osztályba jártunk (barátságunk több mint hatvanöt éves), négy testvérel sokkal szűkebben lakott szüleivel és nagyszüleivel, két házra tőlünk, a Budafoki úton. Irigyelték a Bálinték lakását?

A kopott társberletünket, ismeretlen albérlővel, közös fürdőszobával és konyhával – az ötvenes évek nyomorúsága.

A polgári életforma halvány nyomai.

Polgári színház

Amikor 1985-ben megpályáztam a Radnóti Színház igazgatói posztját (a harmadik generáció), természetesen eszembe sem jutott a „polgári színház” kifejezést használni. Értelmiségi kamaraszínház – ezt neveztem kijelölt célnak.

A „polgári” akkoriban szitok-jelzőnek számított: „polgári erkölc”, „polgári gondolkodás”, „polgári művészet” – írták, ha valamit denunciólni akartak. A polgári származást emlegetni sem volt szabad.

„Szándékom visszanyúlni a magyar drámairodalom néhány elsüllyedt korszakához – ilyen például a századforduló vagy a századelő –, s az ekkoriban született drámák közül bemutatni néhányat. Azokat, amelyeket ritkán vagy soha nem játszottak” – írtam a pályázatomban. Kíváncsiságom, affinitásom a magyar polgári drámairodalom felé vonzott.

A magyar dráma aranykora, a polgári színház felvirágzása a XX. század első évtizedeire esett. A progresszív magyar értelmiség Párizsra, Berlinre és Bécsre veti vigyázó szemét, az európai színházakban Csehov, Ibsen, Hauptmann darabjait nézik. Budapest néhány év alatt virágzó európai nagyvárossá fejlődik. Föl-

épül a Vígszínház, sikert sikerre halmoz Molnár Ferenc, Szomorú, Bíró Lajos, Szép Ernő, Heltai, Herczeg Ferenc, Barta Lajos, Lengyel Menyhért.

Ezek a polgári drámák száz-százharminc éve születtek, de érvényesnek és korszerűnek mutatkoztak a Radnótiban is. Polgárinak talán azért is nevezik ezeket a színműveket, mert városi lakásokban, otthonokban játszódnak. Polgári díszletben. Szép Ernő *Vőlegénye*, Herczeg Ferenc *Kék rókája*, Heltai *Naftalinja*, *Máli néni* és az *Árvák* Füst Milántól, a *Buborékok* Csiky Gergelytől ebédlőkben, szalonokban, konyhákban, hálószobákban játszódnak. Molnár *Úri divatjának* helyszíne is urbánus, egy elegáns belvárosi üzlet.

Rosmer tiszteletes háza is polgári a *Rosmersholm*ban; *Ványa bácsi* története egy nyaralóban esik meg; a *Nem félünk a farkastól* című amerikai darabot egy pesti Pozsonyi úti lakásbelsőre emlékeztető díszletben játszottuk. A horvát *Glembayak* nagypolgári szalonja, az angol *Ideális férj* living roomja és Higgins professzor dolgozószobája, a párizsi *Csodagyermek* kurtizánjának budoárja, a norvég *Solness építőmester* műterme, a román Caragiale udvarháza, a svéd Bergman házassági jelenetei...

Ezeknek mind a Radnóti parányi színpada adott otthont.

Polgári közönség

Kik ülnek a Radnóti nézőterén?

Diákok és nyugdíjasok, középiskolások és egyetemisták, kereskedők és ügyvédek, egyetemi tanárok és óvónők... Polgárok.

Nemzetközi mérések és saját tapasztalataink alapján a színházi nézők többsége nő. A nézőtér kétharmad részén hölgyek ülnek, úgy is mondhatjuk, hogy egy férfinézőre két nő esik. Ez így normális. Két barátnő eljön színházba, a két barát inkább meccsre, kocsmába jár. Egy hölgy akár egyedül is vált jegyet, fiú egy-

magában aligha. A házaspároknál is többnyire a feleség gondoskodik színházjegyről.

A kultúra legfőbb hordozói a nők. A polgárlányok, a polgáraszszonyok...

Polgári humor

Amikor George Tabori (Tábori György) *Jubileum* című darabját bemutattuk, és a szerző megjelent a nyilvános főpróbán, meglepve tapasztalta, hogy a közönség mennyit mulat. „Ennyit még az összes németországi előadáson nem nevettek, mint nálatok” – jegyezte meg elégedetten. „Hazajöttél, Gyuri bácsi – mondhatam –, a te világlátásod, humorod jellegetesen innen származik. Pesti, polgári humor.”

Mindig fontos volt számomra a nevetés, az irónia, a derű, a jó humor. Ez a jellegzetesen polgári humor, a közép-európai abszurd humor, a pesti kávéházak humora.

Amikor Kosztolányi felsóhajt: „Édes Istenem, segíts meg, de ne segítsd meg Karinthyt, vagy ha mindenáron meg akarod őt segíteni, akkor inkább engem se segíts meg!”

Amikor Márai az ostrom után szétbombázott háza romjai között egyetlen könyvet talál, *A polgári kutya nevelésének kiská-téját*.

Amikor Heltai állatmesével vigasztalja munkaszolgálatra bevonuló barátját: „Az ökröt vágóhídra viszik. Csak az vigasztal, mondja a jámbor állat a halálos csapás előtt, hogy alapjában én is a hazáért halok meg.”

Amikor Szép Ernő az „1914 július havában megnyílt császári és királyi világháborúban, ahová bevonták, mint népfelkő-népkefélő hadnagy urat, a kardjára ezt vésette: élni és élni hagyni!”

Még Arany János humorát is sikerült megszólaltatnom, ahogy Petőfivel kamaszosan ugratják egymást, vagy amikor szerkesz-

tői megjegyzéseivel szarkasztikusan gúnyolódik a tehetségtelen fűzfapoétával.

Polgári estek

Önálló estjeim szerzői és hősei magyar polgárok: Kosztolányi, Szép Ernő, Radnóti, Babits, Márai, Arany János, és legutóbb Helldon. E nagy magyar írók gondolatait és mondatait közvetítettem, kutattam életüket, kerestem személyiségüket, az ő jelmezeikben álltam a Radnóti színpadán, magam köré képzelve a XIX. vagy XX. századot, Szekszárdot vagy Szabadkát, Nagykőröst vagy Budát, a kaliforniai San Diegót vagy a szerbiai Bort.

Márai Sándor igazi polgár volt, talán a legpolgárabb magyar író.

Amikor 1948-ban emigrációba indul, fájdalmasan idézi föl, hogy nemcsak azért kell elmennie Magyarországról, mert nem engedik szabadon írni, hanem mert nem lehet szabadon hallgatnia. Megrendítő, ahogy Amerikában megtalálja a családi receptkönyvet: „Lola, az édesanyja, anyám, barátnők receptjei – különös, nyugtalanító olvasmány... A leves, a hús, a hal, a tészta, és az egészben egy műveltség konyhaillata... A linzerhez kell tojás, liszt, mandula, aztán kell egy konyha, ahol egy család él, kell a cseléd (mert a magyar nyelv irgalmatlanul logikus) és cseléd nélkül nincs család. A marhanyelvhez kell anyanyelv...”

Számomra Arany János is polgár, magyar polgár. Igazi hazafi. „A hazáról egy merész szót / Én is ejték hajdanába’, / Mikor annyit is nehéz volt. / Most közömbös lettem, s gyáva. / Most!... mikor szabad sajtó van, / És üvölt a pajkos gyermek, / S vénasszony az utc’ajtóban / Nagy-bátran fülébe ordít / A királynak, miniszternek” – mondtam a színpadon 2004-ben, és világos volt, hogy színész és közönsége ugyanazt gondolja a friss demokráciáról, egy nyelvet beszéltünk. Arany mondatai az ak-

koriban fellángoló népi–urbánus viták idején nagyon aktuálisak voltak: „Én a szépet sem a népieshez, sem a nem népieshez nem kötöm kizárólag. Nekem a szép, szép minden alakban. Általában legyen a költészet sem úri, sem népi, hanem érthető és élvezhető mindenkinek, kit ép elmével áldott meg az isten.” A józan, tárgyilagos Arany üzenete egyértelmű volt.

Babits Mihályt is polgárnak láttam. Humanista polgárnak.

„A humanizmus az európai kultúra önfenntartási ösztöne. A kereszténység nem állt e hagyomány alapján, a középkor zelótái oly hangon beszéltek a *pagány* kultúráról, ahogy ma a kommunisták szoktak a *polgári* kultúráról beszélni... A humanizmus a fanatizmus ellentéte és ellenfele.” Ezt a gondolatot nagyon fontosnak tartottam. A rendszerváltás utáni években ki kellett mondani ezeket a szavakat. „Ki a magyar?” – kérdi a harmincas évek végén a hígmagyar–mélymagyar viták idején. „Vagy még pontosabban, ki az, aki nem magyar a magyarok közül, lehetőleg személy szerint és névvel megjelölve... Támadó módjára vetik föl, göggel és biztonsággal.” Akkoriban alakult a MIÉP, színre léptek a neonácik. A Radnóti színpadáról beszéltem. A humanista polgár Babits legszemélyesebb vallomásaim egyike volt, hallgattak és értettek.

Kosztolányi? Talán az ő személyisége állt legközelebb hozzám.

„Az eszményeket nem szabad megvalósítani, de feladni sem” – állítottam a közönség legteljesebb egyetértésével.

A bús férfi panaszaival szólaltam meg: humorral és némi mélabúval, játékos költőiséggel, férfias bizonytalansággal, csokornyakkendőben, hajtinccsel a homlokomon.

A *homo aestheticus* Kosztolányi szerint „az önmagáért való tiszta szemlélődés embere, aki nem ismer jót és rosszat, csak szépet és rútat, aki nem áll sem jobb oldalon a bégető fehér bárányok között, sem bal oldalon az ordító fekete farkasok között, hanem egymagában áll, távol a nyájtól és csordától, mindig egyedül, mint mindenkinek közönyöse vagy megértője...” Az úgynevezett

szocializmus negyven éve után jó volt kimondani. Esti Kornél figurája, Kosztolányi másik énje maga a megtestesült pesti polgár. Ahogy visszaadja a depressziós patikus életkedvét, ahogy a bolgár kalauzzal egy egész éjszakát átbeszélget anélkül, hogy egy szót tudna bolgárul. Kaján, szellemes, időnként gonosz, de leginkább megértő.

„Mivel igazán jók ügyse lehetünk, legalább udvariasak legyünk” – ajánlja mosolyogva.

Ezt a polgári színházeszményt akartam megvalósítani a Nagymező utca 11-ben.

Remélem, több-kevesebb sikerrel.